

Te Kōmihana Karauna mō ngā Tūkinō o Mua
ki te Hunga i Tiakina e te Kāwanatanga
i Tiakina hoki e ngā Whare o te Whakapono

Royal Commission of Inquiry into Historical Abuse
in State Care and in the Care of Faith-based Institutions

Tau Fakaholoaga Fekau – Vagahau Niue

Kakano ne taute ai e kumikumiaga nai

Ne fakatu he Fakatufono e Kumikumiaga nai ke fakatautonu aki e tau manatu he tau tagata ke taute e taha kumikumiaga hagai ke he tau levekiaga, he Fakatufono mo e tau levekiaga he tau Lotu.

Tau mena ke kumikumi a mautolu ki ai

To kumikumi e mautolu e tau eke fakakelea mo e tau fakavihia ke he tau fanau, tau fuata mo e tau tagata ukiuki ne nonofo ai ke he tau levekiaga Fakatufono mo e tau Lotu ke he vahaloto he tau 1950 mo e tau 1999. Liga to lauia ai foki e tau eke fakakelea mo e fakavihia kia lautolu fakamua atu he tau 1950 mo lautolu he mole atu e tau 1999, pihia mo lautolu haha he tau levekiaga ai nei.

Tau huhu ke onoono a mautolu ki ai

Kua lauia ai e tau mena nai:

- *Ko e ha ne leveki ai e tau tagata ia* – ke lauia ai e fakakehe, fakavihia, poke nakai tonu e fifiliaga he tau aisini/matakau leveki.
- *Ko e tau ekefakakelea mo e tau fakavihia fefe kua lauia ai a lautolu* – heigoa ne tupu mo e kelea poke leva fefe?
- *Ko e tupu he ha* – Maeke fefe he tau eke-fakakelea mo e tau fakavihia pihia ke tutupu ke he tau tagata?
- *Heigoa e tau mena ne lauia/kelea ai* – ke he tagata kua eke fakakelea, poke haana magafaoa mo e falu foki. Lafi atu e tau kelea he vaha loa mo e tau atuhau fakamui.
- *Ko e heigoa ne iloa mai ai* – heigoa ne hiki ai he tau tau fakamui ke fakatautonu e tau eke fakakelea mo e fakavihia, lauia ai e tau mata fakatufono, puhala gahua, mo e tau laliaga ke kitekite tumau ke he kaina kua leveki ai e tau tagata.
- *Mitaki fefe e tau puhala gahua he magaaho nai* – lauia ai e tau puhala fakatautonu mo e tau levekiaga.
- *Taute fefe e tau mena ke mitaki* ke lata mo e tau aho i mua.

To, gahua fefe a mautolu

To moua tala a mautolu ke he tau puhala loga: ke fanogonogo ke he tau tagata, taute e tau fonoaga, moua mai e tau tohi mo e kumi ke he tau fakamauaga mo e tau tohi hataki. To fai kumikumiaga foki a mautolu. Ha ia mautolu e tau malolo ke huhu ke he tau tagata mo e tau levekiaga, to lauia ai e tau aisini Fakatufono ke fakailoa mo e tamai e tau tohi hataki.

To, logona fefe e mautolu mai he tau tagata.

Loga e tau puhala ha mautolu ke moua tala ai mai he tau tagata:

- tau fono puipui/pulaevete (iloa ai foki ko e Tukutuku / Tau Fonoaga Puipui);

- tau fonoaaga aulao/fakatutalaaga aulao;
- tau fakatutalaaga ke he laulau veliveli;
- tau fakailoaaga ke he tau puhala tohitohi.

Tau fakamooliaga ha mautolu

Fakamooli a mautolu ke he Tiriti o Waitangi. Muitua foki a mautolu ke he tau fakamooliaga kua lauia ai e:

- nakai taute ha mena ke fakapakia;
- kitekite tumau kia lautolu ne lauia/pakia ai mo lautolu ne momoui;
- ono fakamahino ke he magafaoa/whānau;
- gahua fakatatai mo e tau iwi mo e tau Māori;
- gahua fakalataha mo e tau tagata Pasifika;
- fakamukamuka e puhala ma lautolu ne fai kafokia poke nakai katoa e loto manamanatu ke matutaki ai;
- fakatautonu e tau mena kehekehe kua lauia ai ha tagata poke ha matakau;
- kikite e tau faga-ukiuki kehekehe ne fa lauia ai e tau tagata nonofo he tau levekiaga;
- fakamooli kua tonu mo e mitaki e tau fakaholoaga ma e tau tagata mo e tau matakau kua matutaki ke he tau levekiaga; mo e
- ua fakamamafa koa ke he tau mata-fakatufono.

Ko e tutokotaha ha mautolu

Ko e Royal Commission kua tutokotaha mai he Fakatufono mo e tau levekiaga faka- Lotu. To moua ni e mautolu e tau fifiliaga mo e tau pulega ke he tau puhala ni ha mautolu.

Fakailoa fefe e mautolu

To taute e mautolu ua e tohi hokotaki:

1. **Ato oti e tau 2020.** To lauia ai e tau mena kua iloa e mautolu ke he magaaho ia, tau uho manatu, mo e tokologa he tau tagata kua matutaki mai ke fuafua ai e mautolu e tau koloa ke fakaaoga ke taute ke oti e gahua. To maeke ia mautolu ke pulega ai e tau mena ke hiki he magaaho ia, kae ua fakatali ke oti la e kumikumiaga.
2. **Ato hoko a Ianuali 2023.** Ko e hokotaki fakaoti a nai ha mautolu. To fakailoa e mautolu e tau mena kua iloa ke he mahani he eke fakakelea, ko e lahi/leva fefe, heigoa ne lauia ai e tau tagata, heigoa kua hiki ke mitaki, mo e heigoa kua lata agaia ke taute.

To pulega atu a mautolu ke he Fakatufono mo e tau Lotu hagamoo ke he:

- hikiaga he tau fakatufono tohi, fakatufono faka- gahua, mo e tau puhala gahua;
- heigoa kua lata ke taute ke puipui mo e mautali ke he tau eke fakakelea mo e tau fakavihia anoiha;
- heigoa kua lata ke taute ke lagomatai aki e tau tagata kua eke fakakelea poke fakavihia (fakatalitonu, fakamalolo mo e fakatautonu);
- fakatautonu fefe e kelea ne tupu mai ai; mo e
- tau fakafeiloaga mo e tau fakamolemole.

Taute e mautolu e potaaga ku nai ke lagomataiaki e tau tagata ke maama e Tau Fakaholoaga Fekau ([Terms of Reference](#)). Nakai ko e Tau Fakaholoaga Fekau katoa a nei.